

Communisten, pacifistisch-socialisten, radicalen en progressieve christenen. De voorlopers van GroenLinks

Gerrit Voerman

Fusies van politieke partijen komen niet uit de lucht vallen. Aan het besluit om bestaande partijen op te heffen en op te gaan in een nieuwe formatie gaat doorgaans een langdurig proces van voorbereiding vooraf, en dat niet alleen: ook van gewinning. De gedachte dat voor de eigen partijorganisatie geen toekomst meer is weggelegd, is voor vele leden moeilijk te verteren, vooral voor hen die vele uren per maand of zelfs per week aan de partij besteden. Het duurt vaak jaren voordat zij bereid zijn de tekenen des tijds te verstaan, zoals aanhoudend electoraal verlies, een voortdurend teruglopend ledental of een vervagend ideologisch profiel.¹ In het geval van de totstandkoming van het Christen Democratisch Appel (CDA) vergde dit meer dan dertien jaar, gerekend vanaf de eerste formele gesprekken over eenwording tot aan het opgaan van Anti-Revolutionaire Partij (ARP), Christelijk Historische Unie (CHU) en Katholieke Volkspartij (KVP) in het CDA en hun opheffing in 1980. Het Gereformeerd Politiek Verbond (GPV) en de Reformatorische Politieke Federatie (RPF) hadden wat minder tijd nodig voor de vorming van de ChristenUnie, maar ook daarbij duurde het toch nog zo'n zes jaar totdat beide partijen aan het einde van 2002 formeel van het toneel verdwenen waren.

Fusies van politieke partijen kosten dus tijd. Bij de totstandkoming van GroenLinks was het niet anders. De daadwerkelijke onderhandelingen over de nieuwe partijformatie verliepen nog betrekkelijk vlot, zoals in het volgende hoofdstuk zal worden uiteengezet. Hieronder komt eerst de lange voorgeschiedenis aan bod. De Communistische Partij van Nederland (CPN), de Pacifistisch Socialistische Partij (PSP) en de Politieke Partij Radikalen (PPR) wilden aanvankelijk weinig of niets van elkaar weten, draaiden later weliswaar wat meer om elkaar heen, maar zouden op beslissende momenten uiteindelijk toch liever hun eigen weg kiezen. Zij bleken althans nooit alle drie gelijktijdig bereid te zijn om over hun schaduw heen te springen. Daarbij was het doel aanvankelijk niet eens organisatorische samensmelting en opheffing van de eigen partijen, maar een gemeenschappelijk verkiezingsprogramma en een gezamenlijke kandidatenlijst voor de Kamerverkiezingen op te stellen. Ook dit was steeds een brug te ver voor de drie partijen. De angst om hun eigen identiteit te verliezen, was telkens sterker dan de behoefte aan landelijke

samenwerking. Pas de zware nederlaag bij de Tweede Kamerverkiezingen van 1986, toen de CPN, PSP en PPR op nationaal niveau opnieuw onafhankelijk van elkaar optrokken, leidde een nieuwe fase in, die zou uitmonden in de oprichting van Groen Links.

Hieronder worden eerst de CPN, PSP en PPR aan het eind van de jaren zestig geportretteerd. Vervolgens wordt ingegaan op de factoren die preludeerden op de landelijke toenadering van de drie partijen, zoals de samenwerking bij lokale en provinciale en later ook Europese verkiezingen, het gezamenlijk optrekken binnen de nieuwe sociale bewegingen en hun ideologische convergentie. Dit alles leidde tot heftige discussies in de CPN, PPR en PSP, en de in 1982 in de Tweede Kamer gekomen Evangelische Volkspartij (EVP). Deze verwickelingen komen in het laatste deel van deze bijdrage aan de orde.²

De jaren zestig

In de loop van de jaren zestig veranderde de Nederlandse samenleving ingrijpend. Met de voortdurende economische groei maakten de verzorgingsstaat en de massaconsumptie hun opwachting. Mede als gevolg van de toenemende secularisatie, individualisering en de opkomst van de televisie kwam de ontzuiling op gang. De protestants-christelijke, katholieke en sociaaldemocratische blokken kregen het steeds moeilijker. Lijdzaamheid maakte plaats voor activisme en politisering, vooral bij de jongere generatie, de naoorlogse *babyboomers*. Deze 'protestgeneratie' kwam in verzet tegen de 'regenten' van het 'establishment'. Als Provo's maakten ze het gezag in Amsterdam op 'ludieke' wijze belachelijk en roerden zij zich bij het huwelijk van prinses Beatrix en de Duitse jonkheer Claus von Amsberg in de hoofdstad. Studenten keerden zich tegen de gevestigde machten aan de universiteiten en eisten inspraak. In Amsterdam bezetten zij in 1969 het Maagdenhuis, het administratieve centrum van de universiteit. De samenleving moest radicaal gedemocratiseerd worden en de heersende mentaliteit ingrijpend veranderd door acties 'van onderop'. Deze radicaaldemocratische ideeën werden deels ontleend aan soortgelijke bewegingen in de Verenigde Staten, Duitsland en Frankrijk, die wel worden aangeduid als 'New Left'.³

De acties van de protestgeneratie richtten zich niet alleen op de democratisering van staat en samenleving, maar ook op zaken als milieu, kernenergie, vrede, zelfontplooiing en vrouwenemancipatie. Dolle Mina's maakten zich sterk voor het recht op abortus ('baas in eigen buik') en keerden zich tegen de traditionele rolverdeling tussen man en vrouw. Het milieu kwam pontificaal op de politieke agenda te staan door de publicatie in 1972 van het *Rapport van de Club van Rome*. De antikernenergiebeweging kwam van de grond na het besluit van de regeringen van Duitsland, België en Nederland om in het Duitse Kalkar, vlak over de grens bij Arnhem, een kerncentrale met een 'snelle' kweekreactor te bouwen. De

vredesbeweging bloeide op door het verzet tegen de plaatsing van nieuwe kernwapens.⁴

Al deze veranderingen in de samenleving misten hun uitwerking op het politieke bestel niet. Eind 1966 werd Democraten '66 (D66) opgericht, krap twee jaar later de PPR (zie hieronder). D66 stond vergaande staatkundige hervormingen voor, die het verzuilde en verouderde politieke bestel democratischer moesten maken. Binnen de PVDA stak Nieuw Links de kop op – een los georganiseerde groep jongeren die veel invloed naar zich toe wist te trekken. Deze interne pressiegroep eiste onder meer democratisering van bedrijven, verhoging van de ontwikkelingshulp en verdere inkomensnivellering. Door toedoen van Nieuw Links schoven de sociaaldemocraten in de jaren zeventig een behoorlijk eind naar links op.

New Left versus Old Left: CPN, PSP en PPR rond 1970

Van de politieke partijen waren in het bijzonder de PSP en de PPR ontvankelijk voor de nieuwe ideeën. De in 1957 opgerichte Pacifistisch Socialistische Partij was een uiterst heterogeen politiek gezelschap, dat bewapening en de Koude Oorlog afwees. Bij vele PSP'ers van het eerste uur had het pacifisme een absoluut en ethisch karakter. 'Wij verwerpen geweld als middel ter oplossing van geschillen', zo formuleerden zij het kortweg in het beginselprogramma.⁵ Het programma bevatte nog twee belangrijke ideologische positiebepalingen: 'toepassing van de democratie op elk terrein' en 'streven naar een samenleving waarin de produktiemiddelen, grond, huizen, transport-, bank- en verzekeringswezen aan de gemeenschap behoren'.⁶

Deze drie elementen zouden de ideologie van de PSP tot haar opheffing in 1991 blijven kenmerken. Ze veranderden wel van gewicht en betekenis. Het pacifisme werd geleidelijk minder ethisch-absoluut en meer politiek-strategisch, terwijl het aanvankelijk vaag en abstract geformuleerde socialisme concreter vorm kreeg. Daarbij raakte de PSP in de jaren zestig beïnvloed door New Left-ideeën. Het socialisme moest 'van onderop' komen en niet door de staat worden opgelegd, en arbeiders dienden via arbeidersraden hun bedrijven zelf te besturen. De PSP liep in die tijd voorop bij buitenparlementaire acties tegen oorlog, de wapenwedloop tussen Oost en West en de monarchie. De partij was afkerig van bestuursverantwoordelijkheid, die slechts tot vuile handen zou leiden. Een belangrijke minderheid deelde deze opvatting overigens niet en wenste nauwere samenwerking met de PVDA en andere progressieve groeperingen. Zij verloor echter het pleit, zodat de deels buitenparlementaire koers van de PSP uiteindelijk gehandhaafd bleef. De partij voerde dan ook duidelijk oppositie tegen het 'progressieve' kabinet-Den Uyl (1973-1977), waarvan de PVDA, D66, de PPR en ARP en KVP deel uitmaakten.

In de jaren zeventig ontwikkelde de PSP zich verder in een radicaal libertair-socialistische richting. In 1977 bepleitte de partij 'een directe democratie, die is samengesteld uit volksvergaderingen van alle betrokkenen. Zij kiezen afgevaardigden naar raden voor centrale beslissingen. Deze afgevaardigden zijn direkt terug-

roepbaar'.⁷ De parlementaire democratie was haar te weinig direct; volksvertegenwoordigers zouden op zijn minst tot last en ruggespraak met hun partij verplicht moeten worden. Benoemde en erfelijke functies – burgemeesterschap en koningschap – dienden te verdwijnen. Deze vorm van democratie achtte de PSP alleen mogelijk in een socialistische samenleving, waarin vrijwel alle bedrijven gesocialiseerd zouden zijn – dat wil zeggen, onder arbeiderscontrole zouden staan. Ook het woningbezit zou in gemeenschapshanden moeten overgaan en bovendien zouden artsen, advocaten, boeren en zelfs kunstenaars respectievelijk in loondienst, in overheidsdienst, in coöperaties of 'kunstenaarskollektieven' behoren te werken.⁸

De Politieke Partij Radikalen, die in 1968 was voortgekomen uit een afsplitsing van de Tweede Kamerfractie van de KVP, nam wél deel aan het kabinet-Den Uyl. De oprichters van de PPR kwamen uit de christen-radicalen vleugels van de drie confessionele partijen. Zij keerden zich tegen het proces van christendemocratische eenwording, die zich al aan het eind van de jaren zestig aftekende, en bepleitten een radicale politieke interpretatie van christelijke beginselen.⁹ Voorman Bas de Gaay Fortman sprak van 'de overtuiging, dat het Evangelie niet slechts een belofte heeft voor de individuele mens, maar dat het reinigend en vernieuwend ook de structuren van deze wereld aangrijpt'.¹⁰ De oprichters noemden zich christen-radicalen, zonder daarmee een eigen ideologie te willen aanduiden: het was meer een mentaliteit. Al na enkele jaren nam in de PPR echter de invloed van de oprichters en hun christelijke uitgangspunten af.

Hoewel de PPR geen beginselverklaring kende, laten haar verkiezingsprogramma's wel samenhang en continuïteit zien. In de eerste plaats ijverde de partij van het begin tot het einde van haar dagen voor radicale democratisering van staat en maatschappij, 'omdat de mensen te weinig kunnen meepraten en meebeslissen'.¹¹ De PPR wilde daartoe (onder meer) de kiezer meer invloed op de regeringsvorming bieden. Democratisering van de samenleving hield de partij doorgaans nog meer bezig dan staatkundige vernieuwing, wat haar in de buurt van de PSP bracht. Werknemers zouden in beginsel hun bedrijf zelf moeten besturen, via de ondernemingsraad. Die bedrijven dienden wel met elkaar te blijven concurreren, binnen een sociale markteconomie en in het kader van een zekere planning. De partij hoopte zo de nadelen van kapitalisme én staatsocialisme te vermijden.

Naast democratisering kenmerkten vanaf het begin nog vier thema's de programma's van de PPR: solidariteit met armere groepen in Nederland en (vooral) in de Derde Wereld, ontwapening en milieubehoud. Ook deze typisch 'postmaterialistische', New Left-belangstelling deelde zij met de PSP. Als gevolg van haar deels parlementaire origine bleef de PPR echter ook lange tijd nogal bestuurlijk ingesteld en gericht op samenwerking met de PVDA. Zij zag anders dan de PSP acties aan de basis meer als aanvulling op de parlementaire werkzaamheden dan als stappen in een revolutionair proces.

In tegenstelling tot de PPR en de PSP stond de Communistische Partij van Nederland (CPN) geheel in de traditie van Old Left. De sociaaleconomische belangenbehartiging van de arbeiders ging haar boven alles; aan postmateriële zaken werd traditioneel vrijwel geen aandacht besteed. De CPN was veel ouder dan de PPR en PSP. Zij was in 1909 opgericht, toen de radicaal-marxistische vleugel zich losmaakte van de sociaaldemocratie. Na de Oktoberrevolutie van 1917 in Rusland doopte zij zich om tot CPN, uit bewondering voor de machtsovername van de door Lenin geleide communisten. Sindsdien koerste de partij geheel op het kompas van Moskou en volgde zij de binnen- en buitenlandse politiek van de Sovjet-Unie. Dit land was voor haar het lichtende voorbeeld, want alleen daar zou echte 'democratie voor het volk' bestaan.¹²

In de jaren zestig verkilde de sympathie van de CPN voor de Sovjet-leiders, eerst vanwege hun kritiek op Stalin, later vanwege hun breuk met China. Over het sociale en politieke bestel van de Sovjet-Unie bleef men echter positief. De verkiezingsprogramma's van de CPN ademden een zeer praktische geest: veel concrete eisen voor hogere lonen, stakingsrecht en sociale voorzieningen, maar weinig voorstellen voor radicale maatschappijverandering.¹³ Overeenkomstig het leninistische partijmodel van het democratisch-centralisme was de structuur van de CPN hiërarchisch en centralistisch. In de 'anti-autoritaire' jaren zestig bleef zij een stalinistische partij, die met straffe hand werd geleid door partijsecretaris Paul de Groot. De verschillen tussen deze rigide, dogmatische communistische partijorganisatie en de veel opener en democratischer, meer met de tijdgeest in overeenstemming zijnde structuren van de PSP en de PPR waren uiteraard zeer groot.

Gescheiden optrekken in de jaren zeventig

Tegen het einde van de jaren zestig raakte zowel de PSP als de PPR betrokken bij een landelijk overleg met D66 en PVDA, om vervolgens tot een vorm van electorale samenwerking te komen in het kader van een Progressief Akkoord (PAK). Binnen de PSP zat echter niet iedereen op de grote broer te wachten, ook al was deze door toedoen van Nieuw Links wat radicaler geworden. Het Tweede Kamerlid Fred van der Spek verzette zich consequent tegen het PAK, omdat hij vreesde dat het de eigen identiteit van de PSP zou schaden. Op een chaotisch partijcongres in oktober 1969 werd een Salomonsoordeel geveld: landelijk werd het PAK-overleg afgebroken, maar op provinciaal en gemeentelijk niveau mochten PSP'ers onder bepaalde voorwaarden verder praten over gemeenschappelijke lijsten bij de Staten- en raadsverkiezingen van 1970. In 1975 koos de PSP evenwel voor een geheel autonome landelijke positie. Voorstanders van progressieve samenwerking, verenigd in de zogeheten 'Oosterhessengroep', hadden de partij kort daarvoor verlaten.¹⁴

Anders dan de PSP richtte de PPR zich van meet af aan op samenwerking met andere progressieve partijen.¹⁵ Nadat de PSP zich uit het landelijk PAK-overleg had

teruggetrokken, gingen de radicalen wel met de sociaaldemocraten in zee. Bij de Tweede Kamerverkiezingen van 1971 en 1972 sloten PVDA, PPR en D66 stembusakkoorden en formeerden zij schaduwkabinetten. De tweede keer hadden zij succes: in mei 1973 kwam het kabinet-Den Uyl tot stand. De 'progressieve drie' moesten echter de macht delen met twee confessionele partijen: de ARP en de KVP, die vice-premier Dries van Agt leverde. Niettemin zou het 'rode kabinet met een witte rand' te boek komen te staan als de meest linkse regering in de vaderlandse parlementaire geschiedenis.¹⁶ Oogmerk van het kabinet was de herverdeling van macht, kennis en inkomen. Van de plannen tot inkomensnivellering, winstdeling, democratisering van onderwijs en bedrijfsleven, en van andere hoogdravende voornemens, kwam echter weinig terecht, ook al omdat het economisch tij na het aantreden van de coalitie keerde.

In maart 1977 kwam het kabinet ten val. De PVDA en de PPR hadden daarvoor al besloten zo mogelijk de regeringssamenwerking voort te zetten. Toch kwam het tussen beide partijen onverwachts tot een breuk. Het PPR-congres schreef de kabinetscrisis aan het CDA toe en zegde het vertrouwen in deze partij op. Plechtig verkondigde het congres te zullen afzien van deelname aan een kabinet waarin ook de christendemocraten vertegenwoordigd zouden zijn. De PVDA was niet bereid om de PPR in deze uitsluiting van het CDA te volgen, omdat de kans op een tweede kabinet-Den Uyl daarmee verkeken zou zijn.

Dit meningsverschil tussen radicalen en sociaaldemocraten verstoorde hun onderlinge verhouding behoorlijk.¹⁷ Het droeg bovendien bij tot verdere radicalisering van de PPR. Ook al bleef de partij het socialisme in naam afwijzen, ideologisch kwam ze geleidelijk meer in de buurt van de libertair-socialistische opvattingen van de PSP over arbeiderszelfbestuur en andere vormen van democratisering. In 1977 stelde de PPR bovendien sociale verdediging als alternatief voor militaire defensie voor en besloot zij het lidmaatschap van de NAVO niet langer te aanvaarden.¹⁸ De ideologische toenadering tot de PSP werd slechts gedeeltelijk ongedaan gemaakt door de keuze van de PPR voor een basisinkomen dat was losgekoppeld van arbeid, maar wel verbonden was aan een sociale dienstplicht. Voor de nog marxistisch *angehauchte* PSP dienden arbeid en inkomen niet van elkaar losgemaakt te worden. Dit ideologisch meningsverschil speelde in de praktijk geen grote rol en verhinderde niet dat de twee partijen in de oppositie na 1977 nader tot elkaar kwamen.

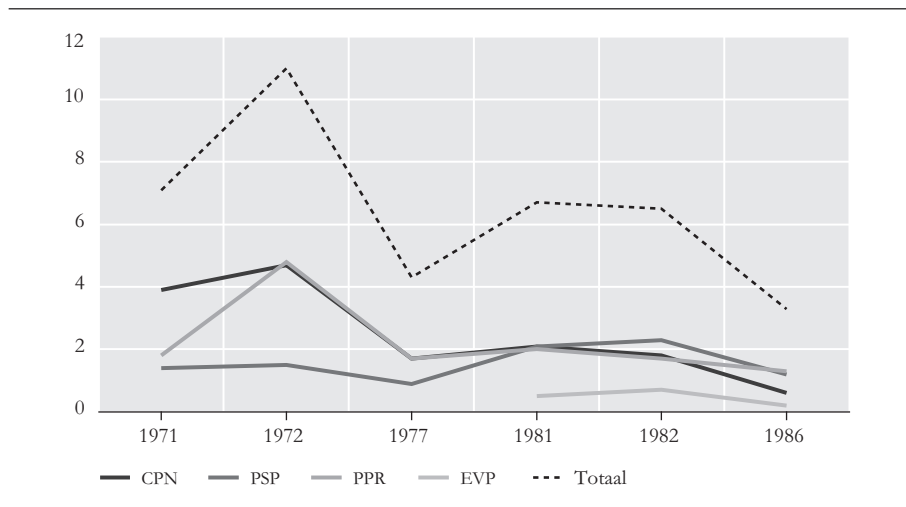
De CPN stond rond 1970 nog geheel buitenspel bij de samenwerkingsdans van PVDA, PSP en PPR. Na het einde van de Koude Oorlog hadden de communisten hun isolement wel enigszins weten te doorbreken, ook al omdat ze, zoals al vermeld, afstand hadden genomen van de Sovjet-Unie. De CPN boekte electorale winst en was niet meer de politieke paria van weleer, maar dit betekende niet dat de andere linkse partijen haar meer toegegenen werden. Aan de ene kant kwam dat doordat de CPN intern weinig veranderd was: zij bleef ideologisch op orthodox marxistisch-leninistische leest geschoeid en was in organisatorisch opzicht nog steeds stalinistisch. Aan de andere kant was er in het verleden tussen de partijen te veel

gebeurd. Na jarenlang door de communisten te zijn verketterd, had de PSP alleen al om deze reden weinig behoefte om met hen samen te werken.¹⁹ Vanzelfsprekend had de CPN evenmin een hoge dunk van de PPR en van de PVDA, die vooral ten tijde van het kabinet-Den Uyl nogal onvriendelijk bejegend werden.²⁰ Het is dan ook niet verwonderlijk dat het communistische geroffel op de trom van 'linkse eenheid' bij de PSP en de PPR weinig gehoor vond.

Het trauma van de Tweede Kamerverkiezingen van 1977

Nadat de PSP landelijk met het PAK had gebroken, trokken de kleine linkse partijen op nationaal niveau gescheiden op. Aan de verkiezingen voor de Tweede Kamer in mei 1977 nam de CPN geheel zelfstandig deel. Ondanks de verwijdering van de sociaaldemocraten was de PPR toch een lijstverbinding met de PVDA overeengekomen, waarbij ook de PSP werd betrokken, maar deze technische samenwerking betekende in politiek opzicht verder weinig.²¹ Voor de CPN, de PSP en de PPR verliepen de verkiezingen dramatisch (zie figuur 1). Zij konden geen weerstand bieden aan de electorale zuigkracht van de PVDA, die onder aanvoering van Joop den Uyl en met de leus 'kies de minister-president' 53 zetels wist te behalen – de beste verkiezingsuitslag in haar geschiedenis. De sociaaldemocratische winst van tien zetels ging grotendeels ten koste van de CPN (vijf zetels verlies), de PPR (vier zetels verlies) en de PSP (van twee naar één zetel).

Figuur 1. Stemmenpercentage CPN, PSP, PPR en EVP bij de Tweede Kamerverkiezingen 1971-1986

Bron: zie tabel 1 in de bijlage

Het electoraal ehec bracht binnen de CPN een proces op gang dat zou eindigen in een ingrijpende ideologische en organisatorische gedaanteverwisseling van de partij. Het eerste slachtoffer van de veranderingen was De Groot. De oud-partijsecretaris, die achter de schermen nog altijd aan de touwtjes trok, werd aan de kant geschoven.²² Met het van het toneel verdwijnen van dit stalinistische symbool zou de CPN langzamerhand een ander aanzien krijgen.

In de vernietigende verkiezingsuitslag van 1977 tekenden de contouren van 'klein-links' zich af, hetgeen ook sommigen binnen de betrokken partijen beseften. De roep om samenwerking begon te klinken, waarbij enerzijds werd gewezen op de krachtenbundeling van PPR en PSP op gemeentelijk en provinciaal niveau en anderzijds op gemeenschappelijke buitenparlementaire acties die zij samen met de nieuwe sociale bewegingen voerden. Ook in ideologisch en programmatisch opzicht kenden de PPR en PSP vele overeenkomsten, zoals hierboven al is aangestipt. Beide streefden naar radicale democratisering van staat en samenleving, ontwapening en neutraliteit, en een libertaire cultuur waarin elk individu zich vrij zou kunnen ontplooiën zonder enige discriminatie van vrouwen, homo's, enzovoort. Tegelijkertijd kwam de CPN, door haar afscheid van het stalinisme en het orthodoxe marxisme-leninisme, meer in de buurt van de PPR en de PSP, hetgeen zij ook bewust nastreefde. In 1978 sprak het partijcongres van de communisten zich uit voor brede coalitievorming die moest leiden tot een progressieve meerderheid. Toen de PVDA voor de zoveelste keer liet weten hiervan niet gediend te zijn, poogde de CPN de banden met PPR en PSP nauwer aan te halen.

Electoraal samenwerking aan de basis

De 'klein-linkse' samenwerking is op gang gekomen aan de basis – zo tonen de cijfers overduidelijk aan. Tot het einde van de jaren zestig kwam de PSP, evenals de CPN, bij de gemeenteraads- en Statenverkiezingen altijd met een zelfstandige lijst uit. In 1970, het jaar waarin de PPR haar electorale debuut maakte, kwam hierin verandering. De PSP transformeerde zich sindsdien op gemeentelijk niveau steeds meer van een 'alleenstaande' tot een samenwerkingspartner. Het feit dat de PPR zich, in tegenstelling tot de PSP, in de landelijke politiek op de sociaaldemocratie richtte, stond onderlinge samenwerking op lagere niveaus niet in de weg – vooral wanneer de PVDA liever alleen opereerde. Klein-linkse krachtenbundeling was vaak geboden, omdat de radicalen en pacifistisch-socialisten met een eigen kandidatenlijst lang niet altijd de hoge kiesdeler voor de gemeenteraad of de Provinciale Staten haalden.

Uit onderzoek is gebleken dat de 'roze' samenwerking van de PPR met de PVDA (en/of D66) in de jaren 1970-1982 bij de raadsverkiezingen terugliep van 32 tot 11 procent van het totaal aantal in deze studie betrokken gemeenten. In dezelfde periode steeg het aantal 'rode' samenwerkingsverbanden van de PPR met de PSP en/of de CPN (die aan het begin van de jaren tachtig voor het eerst bij de electorale

allianties werd betrokken) van 5 naar 53 procent.²³ Uit een ander onderzoek kwam naar voren dat de PSP in 1970 in 38 procent van de gemeenten waar zij aan de raadsverkiezingen deelnam, samenwerkte met de PVDA én de PPR. In 1982 was dit percentage gedaald tot 7 procent. In dat jaar kwamen de pacifistisch-socialisten in 70 procent van die gemeenten uit in een combinatie met PPR en/of CPN.²⁴

In 1981 was de CPN in beeld gekomen. Bij tussentijdse raadsverkiezingen die als gevolg van een gemeentelijke herindeling in Zuid-Limburg werden gehouden, werkten PSP en PPR in Landgraaf en Meerssen voor het eerst met de communisten samen – overigens zonder zetels te behalen.²⁵ Na het Zuid-Limburgse experiment werd de CPN bij de raadsverkiezingen in 1982 een gewilde associée voor de PSP. Een enkele keer gingen de communisten ook alleen met de PPR in zee. In 1982 kwamen bovendien op redelijk grote schaal klein-linkse allianties van alle drie de partijen van de grond. Deze ontwikkeling zette zich vier jaar later voort. In 1986 kwam de PSP in 42 procent van de gemeenten waarin zij aan de raadsverkiezingen deelnam, in deze combinatie uit. Ook de PPR gaf in toenemende mate de voorkeur aan deze variant: 40 procent van haar raadsleden opereerde in een verband met de PSP en de CPN.²⁶ Als gevolg van deze tendens namen de communisten vanzelfsprekend eveneens vaker aan deze klein-linkse electorale coöperatie deel; exacte cijfers voor de CPN ontbreken echter.

Aanvankelijk was de klein-linkse samenwerking vooral uit nood geboren, dat wil zeggen dat de drie partijen te zwak waren om vanwege de hoge kiesdrempel zelfstandig een raadszetel te verwerven. In 1986 begon dat te veranderen: de samenwerkingskoorts bereikte nu plaatsen waar de partijen wel degelijk in staat waren op eigen kracht tot de gemeenteraad door te dringen.²⁷ Samenwerking kwam nu dus meer voort uit een vrije en positieve keuze.

Bij de Statenverkiezingen deed zich een vergelijkbaar patroon voor. In 1970 kwamen de PSP en de PPR vier keer samen met de PVDA tot een PAK-verband; de PVDA en de PPR getweeën eenmaal. Daarna was de liefde voor de sociaaldemocraten gauw bekoeld. Zowel in 1974 als in 1978 werkte de PPR nog slechts eenmaal met de PVDA samen. De PSP zag hierin helemaal geen heil meer. In 1982 begon de klein-linkse samenwerking. De PSP werkte in twee provincies met de PPR en in drie provincies met de CPN samen. Alleen in Zuid-Holland kwam er toen een gemeenschappelijke lijst van het drietal tot stand, maar in 1987 lukte dat al in vier provincies. Daarnaast stelden de PSP en de CPN in vijf provincies gemeenschappelijke lijsten op. Radicalen en communisten gingen bij de Statenverkiezingen nooit getweeën in zee.²⁸

Nieuwe sociale bewegingen als rendez-vous

In de jaren zeventig en tachtig kwamen de leden van de PPR en de PSP elkaar niet alleen tegen in raads- en Statenzalen, maar ook in de milieubeweging, de vredesbeweging, bij de protesten tegen kernenergie en tegen kernwapens en in de

vrouwenbeweging.²⁹ Beide partijen stonden van meet af aan zeer sympathiek tegenover deze bewegingen.³⁰ De PSP beschouwde ze als hefboomen voor maatschappelijke verandering, waarbij de partij zich een ‘bundelende’ taak toedichtte: zij moest zich ontwikkelen tot een ‘terugkoppelingsinstituut, waar al haar leden en sympathisanten die actief op verscheidene terreinen samen met anderen werkzaam zijn, op kunnen steunen’.³¹ De PPR nam zich voor om ‘de politieke vormgever te worden van een meeromvattende hervormingsbeweging’ op het terrein van de vredespolitiek en het milieu.³² Deze buitenparlementaire oriëntatie paarde zij aan een bestuurlijke instelling die, zoals al vermeld, uit de deelname aan het kabinet-Den Uyl bleek. Deze combinatie van directe actie en parlementair of bestuurlijk werk werd door het PPR-lid (en ex-Provo) Roel van Duijn bestempeld als de ‘twee handen’-strategie.

De PSP en de PPR werkten in de jaren zeventig nogal eens samen met actiegroepen, zoals het feministische overlegorgaan ‘Wij Vrouwen Eisen’, de Aktiegroep Strohhalm, de Vereniging Milieudefensie, het Anti Kalkar Comité en het Landelijk Energie Comité (LEK) – beide gericht tegen het gebruik van kernenergie.³³ Ook deden zij mee aan de anti-atoombommarsen. De CPN bleef lang de voorkeur geven aan eigen acties. Nog in 1977 zette de partij een grootscheepse campagne op touw tegen de productie van de neutronenbom door de Verenigde Staten. Het was de laatste solo-actie van de CPN op dit terrein.³⁴ Een jaar later behoorde zij – samen met onder meer de PPR en de PSP – tot de oprichters van het Overlegorgaan tegen de Kernbewapening.

Het klein-linkse drietal was zeer actief in de campagne tegen de plaatsing van zogeheten kruisvluchtwapens in Nederland door de NAVO. Op 21 november 1981 liepen in Amsterdam in een grote betoging tegen de plaatsing van kruisraketten bijna 400.000 mensen mee. Uit een enquête bleek dat daarbij ongeveer dertigduizend leden van de PPR, de PSP en de CPN aanwezig waren – ruim 80 procent van hun gezamenlijke ledental.³⁵ Ook in de organisatie van het volkspetitionnement tegen de plaatsing van kruisraketten dat in 1985 werd gehouden, waren veel klein-linkse leden actief, vooral in de grotere steden.³⁶

‘Voor een Linkse Doorbraak’

Op diverse manieren lijken de sociale bewegingen te hebben bijgedragen aan de landelijke toenadering tussen CPN, PSP en PPR, die aan het begin van de jaren tachtig langzamerhand gestalte kreeg. Zo moeten voor de leden van de betrokken partijen die elkaar in allerlei acties troffen, de onderlinge organisatorische scheidslijnen zijn gaan vervagen. Tegelijkertijd kon vanuit deze bewegingen de roep om samenwerking worden vernomen. Gehoopt werd dat klein-linkse eenwording zou leiden tot een sterke groepering naast de PVDA, die de sociaaldemocratie naar links zou kunnen trekken. Bovendien zouden de sociale bewegingen via zo’n eenheids-

partij van enige omvang een betere toegang hebben tot de landspolitiek dan via het verbrokkelde klein-links.

Uit dergelijke informele contacten tussen leden van de drie partijen kwam in september 1983 het manifest 'Voor een Linkse Doorbraak' voort.³⁷ Hierin werd een lans gebroken voor de oprichting van een nieuwe politieke beweging die vorm wilde geven aan een 'vrijheidslievend socialisme... en die aansluit bij de wijdverbreide bezorgdheid over de roofofbouw, die de mens pleegt op het natuurlijke milieu'.³⁸ Zo'n duizend personen zouden dit rood-groene program ondertekenen, waaronder vele niet-partijgebonden afkomstig uit de sociale bewegingen. De ondertekenaars kantten zich tevens nadrukkelijk tegen de klein-linkse verdeeldheid, niet zelden omdat men zelf ervaring had met succesvolle lokale samenwerkingsinitiatieven.³⁹ Uit het manifest sprak een voorkeur voor een gezamenlijke lijst en parlementaire fractie van CPN, PPR en PSP bij de eerstkomende Europese en Kamerverkiezingen, en op termijn mogelijk de totstandkoming van een federatie of zelfs een fusie. De nieuwe groepering moest meer zijn dan een optelsom van die drie partijen en moest 'pacifistisch, socialistisch, communistisch, ecologisch en feministisch' tegelijk zijn.

In januari 1984 vond de oprichting van de 'Stichting voor een Linkse Doorbraak' plaats. Voorzichtigheid was troef. De juridische vorm was welbewust gekozen, omdat een vereniging de indruk kon wekken dat men uit was op de vorming van een nieuwe partij. Doel van de pressiegroep was op korte termijn de 'interlinkse' samenwerking te bevorderen tussen CPN, PSP en PPR.⁴⁰ Op lokaal niveau moesten hiervoor 'kernen' worden gevormd. Wanneer de eenwording meer vorm zou krijgen, zouden ook mensen uit 'los links' zich aansluiten, zo was de verwachting. De Stichting gaf enige tijd een blad uit, riep enkele studiegroepen in het leven en belegde in de herfst van 1984 een congres om de programmatische overeenkomsten en verschillen tussen de CPN, de PSP en de PPR in kaart te brengen. Opnieuw wilde men behoedzaam opereren: de bijeenkomst was niet bedoeld om een 'blauwdruk' voor een gezamenlijk klein-links program te presenteren, 'maar om de grond voor onderhandelingen bouwrijp en vruchtbaar te maken'.⁴¹ Toen deze pogingen tijdens de aanloop naar de Tweede Kamerverkiezingen van mei 1986 strandden op een onwillige PSP, hief de Stichting zich teleurgesteld op.

Lijstverbindingen

Hoewel de catastrofaal verlopen Kamerverkiezingen van 1977, de electorale allianties in gemeenten en provincies, de veelvuldige ontmoetingen in de buitenparlementaire acties en de ideologische convergentie alle in de richting van meer samenwerking leken te wijzen, waren de klein-linkse partijen niet zonder meer bereid hun krachten te bundelen. Bij de eerste directe verkiezingen voor het Europees Parlement in 1979 wisten de PPR, de PSP en de CPN zich gezien de hoge kiesdrempel van vier procent – in theorie ruim 300.000 stemmen – bij voorbaat

kansloos wanneer zij op eigen kracht zouden deelnemen. De poging van de PSP om de PPR en de CPN over te halen tot een gezamenlijke onderneming, mislukte evenwel. De radicalen hadden zich nog niet geheel van de PVDA losgemaakt en mikten op samenwerking met de sociaaldemocraten. Toen de PVDA de PPR niet voldoende tegemoet wilde komen, besloten de radicalen uiteindelijk om zelfstandig mee te doen.⁴² De CPN, die eind 1978 voor het eerst voor electorale samenwerking was uitgenodigd, voelde wel voor het initiatief van de PSP. De onderhandelingen liepen echter vast op de eis van de PSP dat in het geval dat slechts één zetel zou worden behaald, beide partijen een deel van de zittingsperiode een kandidaat zouden leveren. De CPN had echter geen trek in rouleren. De drie partijen gingen daarop gescheiden de verkiezingen in en behaalden geheel volgens verwachting geen van alle een zetel.

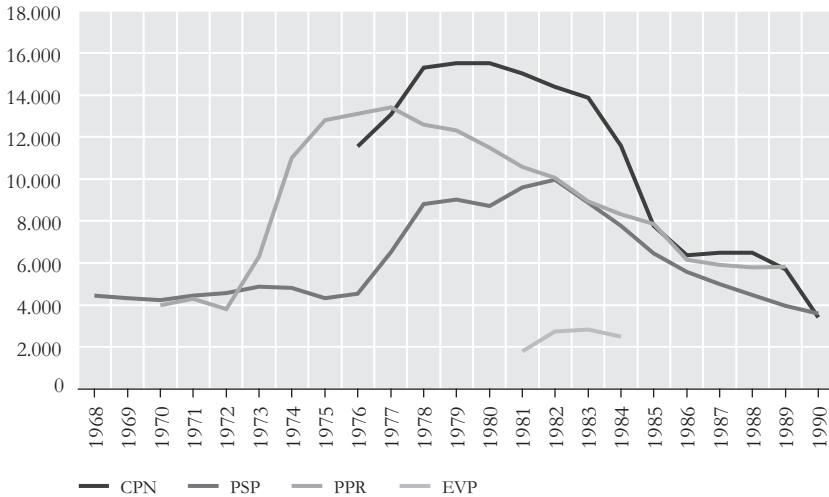
Ondanks deze valse start werden in 1981 en 1982 bij de verkiezingen voor de Tweede Kamer aarzelend de eerste stappen tot samenwerking gezet. De gesprekken gingen echter niet verder dan de mogelijkheid tot een lijstverbinding, waardoor de betrokken partijen geen concessies hoefden te doen wat betreft hun programma en kandidaten. Terwijl de gedestaliniseerde CPN als partner haar opwachting maakte, was de PPR nog steeds niet geheel haar sociaaldemocratische jeugdliefde te boven gekomen. In 1981 kozen de radicalen voor een lijstverbinding met de PVDA – en niet met de PSP en de CPN, die daarop besloten samen hun lijsten te verbinden.⁴³ In 1982 liet de PPR voor het eerst in haar bestaan bij Tweede Kamerverkiezingen de PVDA geheel los. Met de CPN en de PSP wilden de radicalen toen overigens evenmin in zee. Politiek leider Ria Beckers, die in 1977 De Gaay Fortman was opgevolgd, was tegen deze optie uit angst dat de PPR hierdoor te zeer een klein-links imago zou krijgen.⁴⁴ CPN en PSP verbonden daarop weer getweeën hun lijsten.

De beide Kamerverkiezingen gaven overigens wat herstel te zien voor de klein-linkse partijen, alhoewel PPR en CPN in 1982 al weer licht achteruitgingen (zie figuur 1). De radicalen verloren zelfs een zetel als gevolg van het feit dat zij hun lijst niet verbonden hadden met die van de PVDA. Het betrekkelijke herstel van klein-links werd mede toegeschreven aan de vlucht die de vredesbeweging had genomen, waarvan met name de PSP leek te profiteren. Dit bleek ook uit de ledengroei die de pacifistisch-socialisten in deze jaren boekten, in tegenstelling tot de PPR en de CPN (zie figuur 2).

Evangelische Volkspartij

Bij de Kamerverkiezingen van 1982 maakte de Evangelische Volkspartij (EVP) haar debuut in de Tweede Kamer. Deze partij was in maart 1981 ontstaan uit een fusie van de Evangelische Progressieve Volkspartij (EPV) en een deel van de werkgroep Niet Bij Brood Alleen (NBBA).⁴⁵ De EPV was in 1978 opgericht door oud-leden van de ARP die moeite hadden met de totstandkoming van het CDA en de samen-

Figuur 2. Ledentallen CPN, PSP, PPR en EVP, 1968-1990

Bron: zie tabel 2 in de bijlage

werking onder leiding van premier Van Agt met de behoudend-liberale vvd in de jaren 1977-1981, al had een deel van de oprichters de ARP al eerder vaarwel gezegd. De werkgroep NBBA, die voor een groot deel uit CDA-leden bestond, stond eveneens kritisch tegenover de koers die het CDA voer, maar had aanvankelijk getracht die lijn van binnenuit te corrigeren. De werkgroep ontleende haar naam aan het vooruitstrevende verkiezingsprogramma van het CDA uit 1977. De kernwapenkwestie vormde voor een groot deel van NBBA de aanleiding met het CDA te breken.

De EVP stelde zich open voor al dan niet kerkelijk gebonden die wilden meewerken aan de 'evangelische opdracht' om een samenleving op te bouwen waarin 'gerechtigheid, en dus vrede en solidariteit' zouden heersen.⁴⁶ Aanvankelijk legde de partij vooral nadruk op het streven naar vrede en ontwapening, vooral wat kernwapens betrof. Bij de Tweede Kamerverkiezingen van mei 1981 haalde de EVP de kiesdeler niet, wat niet verwonderlijk was aangezien de partij amper een paar maanden bestond en maar weinig leden telde. In september van het volgende jaar was het wel raak. Onder de leus 'christelijk, dus progressief' werd één zetel gehaald. Deze werd bezet door Cathy Ubels, die als raadslid in Dokkum geen landelijke bekendheid genoot. Tweede op de lijst stond de door zijn deelname aan de vredesbeweging bekend geworden generaal-majoor buiten dienst Chiel von Meyenfeldt. De EVP had electoraal vooral weten te profiteren van onvrede onder CDA-kiezers over de bereidheid van hun partij om mee te werken aan de plaatsing van kruisvluchtwapens.

Interne discussies

Door de twee elkaar snel opvolgende Kamerverkiezingen kwam aan het begin van de jaren tachtig het thema ‘samenwerking’ nadrukkelijk op de agenda van de klein-linkse partijen. De vraag met wie lijstverbindingen konden worden aangegaan, deed de discussies binnen de CPN, de PSP en de PPR voorafgaande aan de verkiezingen oplaaien; de evaluatie van de niet altijd positieve uitslagen en de strategische en ideologische consequenties die daaraan eventueel moesten worden verbonden, diende naderhand als brandstof voor het interne debat. Het gekrakeel over de samenwerking deed de drie partijen op hun grondvesten schudden en droeg bij aan de ledenexodus die in deze tijd op gang kwam (zie figuur 2).

Tussen de bedrijven door zagen de CPN, de PSP en de PPR wel kans om voor de Europese verkiezingen van 1984 tot overeenstemming te komen. Dit was voor veel voorstanders van samenwerking dan ook een van de weinige lichtpuntjes in deze periode, die voor het overige tamelijk somber was. Niet alleen naderde de stemming binnen de verschillende partijen het nulpunt als gevolg van de vele twisten, daarnaast geraakte klein-links steeds meer in het defensief. Van 1982 tot 1989 voerde premier Ruud Lubbers met zijn coalitie van CDA en VVD een neo-liberaal beleid, gericht op afslanking van de welvaartsstaat. Voor de PPR, de PSP en de CPN viel er in deze jaren weinig eer te behalen, zeker niet toen de vredesbeweging vrijwel geheel inzakte na het besluit tot plaatsing van kernwapens. Ook andere sociale bewegingen ondervonden in het midden van de jaren tachtig een zekere terugslag, soms juist nadat ze wel succes hadden geboekt: zowel de abortuskwestie als kernenergie verdwenen van de agenda. Bovendien leidde de toenevende werkloosheid de aandacht van postmaterieële zaken af. Voor klein-links braken de magere jaren van crisis en neergang nu pas goed aan.

De CPN tussen horizontalen en opheffers

De partijstrijd in de CPN speelde zich hoofdzakelijk af in de ideologische sfeer en spitste zich niet meteen toe op klein-linkse samenwerking, alhoewel deze op de achtergrond zeker meespeelde. Behoudende partijleden – verenigd in het ‘Horizontaal Overleg van Communisten’, een in de partijhiërarchie ‘horizontaal’ lopend dwarsverband van lokale afdelingsleden – kwamen aan het begin van de jaren tachtig lijnrecht tegenover vernieuwingsgezinden te staan. De eersten wensten vast te houden aan een geheel onafhankelijke, zelfstandige, op marxistisch-leninistische leest geschoeide CPN; de laatsten wilden juist van het leninisme en de ondemocratische partijstructuur af. Een groot deel van deze vernieuwers hing bovendien de doorbraakgedachte aan: de CPN zou aansluiting moeten zoeken bij de PSP en de PPR. Op het partijcongres van november 1982 pleitte Tweede Kamerlid Gijs Schreuders hartstochtelijk voor hechte samenwerking, die wat hem betreft zou neerkomen op opheffing van de CPN.⁴⁷

De tweespalt in de CPN bereikte in 1984 zijn hoogtepunt. Op het partijcongres van februari dolven de heftig tegenstribbelende orthodoxen het onderspit. De afgevaardigden namen een beginselverklaring aan waaruit het leninisme was verdwenen en het feminisme als inspiratiebron naast het marxisme zijn opwachting maakte. In plaats van de vestiging van een 'volksdemocratie' of 'dictatuur van het proletariaat' wilde de CPN de parlementaire democratie vernieuwen en aanvullen met (niet nader gespecificeerde) 'vormen van directe democratie'. Niet alleen op staatkundig maar ook op economisch gebied namen de communisten verder afstand van het Sovjet-model. De staat zou weliswaar een aantal ondernemingen dienen te nationaliseren, maar die bedrijven vervolgens door de arbeiders zelf laten besturen. Door middel van planovereenkomsten met bedrijven zou de overheid de economie moeten sturen, zonder de markt af te schaffen. Het gaat misschien iets te ver om dit systeem 'libertair socialisme' of 'vrijheidslievend communisme' te noemen zoals enkele vernieuwers deden, maar staatsocialisme was het in elk geval niet meer.⁴⁸

Voor de orthodoxe, marxistisch-leninistische vleugel in de CPN was dit program onverteerbaar. Voor sommige vernieuwers ging het niet ver genoeg: zo waren de (weinig talrijke) ecologisten niet erg tevreden over de geringe aandacht voor milieuproblemen, die nog op marxistische wijze als inherent aan het kapitalisme werden gezien.⁴⁹ Al met al kwam de CPN met dit nieuwe program ideologisch dichter bij de PSP en de PPR te staan. De communisten omhelsden weliswaar niet het pacifisme, maar wilden wel de bewapening terugdringen en de NAVO verlaten, zonder aansluiting te zoeken bij het Oostblok. Ook het democratisch-centralistische partijmodel ging op de helling. Verder werd in het program gepleit voor 'samenwerking tussen communisten, socialisten, sociaal-democraten, pacifisten, radicalen en anarchisten'.⁵⁰

Het was dan ook niet vreemd dat de afgevaardigden zich in maart 1985 op het CPN-congres in meerderheid uitspraken voor een gemeenschappelijk program en een gezamenlijke lijst met de PSP en de PPR bij de Tweede Kamerverkiezingen van 1986. Het zelfstandig voortbestaan van de CPN werd wel vooropgesteld.⁵¹ De orthodoxe oppositie was woest en sprak van een 'euthanasiecongres': het verschil tussen de 'doorbrakers' en de meer gematigde CPN-leiding lag volgens haar slechts hierin dat de eersten actieve euthanasie voorstonden en de laatste passieve. Het besluit vormde voor haar de druppel die de emmer deed overlopen: in november 1985 gingen de behoudende dissidenten over tot de oprichting van een nieuwe partij, het Verbond van Communisten in Nederland. Het VCN, dat claimde zo'n duizend leden te tellen, baseerde zich op het marxisme-leninisme van orthodoxe snit en oriënteerde zich geheel op de Sovjet-Unie.

De rode, groene of blauwe PPR

Anders dan in de CPN stond in de PPR aan het begin van de jaren tachtig vooral de klein-linkse samenwerking centraal in de partijdiscussie en ging het veel minder

om ideologische kwesties. Het strategiedebat was eigenlijk al meteen na de electorale nederlaag van 1977 op gang gekomen. In het partijbestuur wilde toen een minderheid de samenwerking met de PVDA en desnoods ook het CDA voortzetten, terwijl anderen opkwamen voor toenadering tot de PSP én de CPN.⁵² Uitkomst van de botsing was dat de radicalen geleidelijk wat afstand begonnen te nemen van hun sociaaldemocratische partner, zoals hierboven reeds vermeld. Aanvankelijk bleef de partij de PVDA nog wel in het vizier houden, zoals bij de Europese verkiezingen van 1979.

De voorstanders van klein-linkse samenwerking in de PPR wonnen echter geleidelijk aan invloed, vooral onder het middenkader van de partij. Ze kwamen regelmatig bijeen in het huis van de Wageningse wethouder Cox Merkelijn en kregen zodoende de benaming 'Wageningen-groep'. Deze groepering trachtte de PPR in het voorjaar van 1981 af te houden van een lijstverbinding met de PVDA bij de Kamerverkiezingen. Weerwerk leverde de 'Godebald'-groep, zo genoemd naar een deel van het Hoog-Catherijnecomplex in Utrecht waar zij regelmatig bijeenkwam. Deze club trachtte de PPR te bewegen de draad van samenwerking met de PVDA en D66 weer op te pakken om zo confessionele kiezers uit het politieke midden weg te lokken. Het partijbestuur kon de dreigende tweespalt nog bezweren door noch voor de PVDA en D66, noch voor de PSP en de CPN te kiezen, maar voor 'brede progressieve samenwerking, in en buiten het parlement'.⁵³ De 'Godebalders' zouden echter toch het pleit verliezen: de lijstverbinding met de PVDA waarvoor de PPR in 1981 nog koos, werd bij de Tweede Kamerverkiezingen een jaar later door het partijcongres afgewezen. Voor een lijstverbinding met PSP en CPN was het echter nog te vroeg.

De teleurstellend verlopen Tweede Kamerverkiezingen van 1982, waarbij de PPR zoals vermeld een zetel verloor, leidde tot bezinning binnen de partij over haar positie in het politieke bestel. De achterban kreeg een palet aan keuzen voorgelegd: een 'blauwe', zelfstandige PPR, die 'de weg open [houdt] naar een progressieve meerderheid'; een 'rode' PPR, die de banden met de PSP en de CPN zou aanhalen en afstand diende te nemen van de PVDA; en ten slotte een 'groene' PPR, die op termijn moest opgaan in een nieuwe groene formatie.⁵⁴ Van deze laatste optie was De Gaay Fortman de meest prominente voorstander. Uiteindelijk kwam een groen-rood compromis uit de bus: de PPR zou zowel met groenen als klein-links samenwerken met behoud van haar zelfstandigheid en eigen identiteit. Deze identiteit werd gedefinieerd als 'non-conformistisch, radicaal, solidair, libertair en ecologisch'. Het partijcongres van juni 1983 besloot bij de Europese verkiezingen samenwerking te zoeken met de CPN, de PSP en de EVP. Een minderheid bepleitte tevergeefs een 'Groene Lijst' zonder de klein-linkse partijen. Met deze keuze stapte de PPR definitief af van haar traditionele oriëntatie op de PVDA. Twee prominente tegenstanders van de klein-linkse optie, oud-minister Harry van Doorn en oud-partijvoorzitter Erik Jurgens, beiden medeoprichters van de partij, zegden hun lidmaatschap op; Jurgens zou zich aansluiten bij de PVDA.

Nadat de PPR eenmaal deze cruciale wissel gepasseerd was, denderde de partij met toenemende snelheid in de richting van verdergaande klein-linkse electorale samenwerking, zij het dat de radicalen deze graag tegelijkertijd wensten te verbreden. In 1985 gaf het PPR-congres met overgrote meerderheid aan het partijbestuur opdracht 'alles te doen' om voor de Kamerverkiezingen van 1986 een gezamenlijke lijst tot stand te brengen met de CPN en de PSP 'alsmede niet-partijgebonden personen, platforms en groeperingen'.⁵⁵ Ook de EVP moest hierbij worden betrokken. Partijleider Beckers was het geheel eens met deze keuze. De versplintering binnen links werkte volgens haar verlamdend en was weinig inspirerend: 'Wat heeft het voor zin je te blijven verschansen in politiek cynisme en in grote pretenties van het eigen gelijk?'⁵⁶

Spekkianen en doorbrakers in de PSP

Evenals bij de PPR ging de partijstrijd bij de PSP voornamelijk over de strategie, al kon die natuurlijk niet helemaal los gezien worden van de ideologie. De partij kraakte in de eerste helft van de jaren tachtig in haar voegen als gevolg van de discussie over een klein-links electoraal samengaan. De geïsoleerde positie die de PSP zo omstreeks 1975 in de landelijke politiek had betrokken, raakte gaandeweg meer onderhevig aan kritiek. Daarbij moest vooral Van der Spek het ontgelden. Hij was sinds 1978 fractievoorzitter in de Tweede Kamer, exponent van de *splendid isolation* en voorstander van een ideologisch zuiver socialisme. Op het partijcongres dat zich in de zomer van 1982 over de kandidatenlijst voor de Tweede Kamerverkiezingen boog, kreeg hij zware kritiek te verduren over zijn starre houding ten aanzien van linkse samenwerking.

Op het partijcongres dat in 1983 in Steenwijk plaats vond, wees een meerderheid om uiteenlopende redenen echter nauwe samenwerking met zowel de PVDA als de PPR en de CPN af en koos voor zelfstandigheid, ofschoon men overigens wel met die laatste twee bij de Europese verkiezingen een gemeenschappelijke lijst wilde vormen. In het gepolariseerde partijklimaat hielden de beide vleugels die werden gevormd door 'rekkelijke' voorstanders en de 'precieze' tegenstanders van klein-linkse coöperatie, beide met hun hulptroepen, elkaar min of meer in evenwicht. De verontruste 'spekkianen' – door hun opponenten smalend 'spektariërs' genoemd – legden het eind 1984 af tegen de samenwerkingsgezinden.⁵⁷ Op het partijcongres in Rotterdam werd toen met een nipte meerderheid van 52,5 procent besloten om verkennende, niet-verplichtende besprekingen met de CPN en de PPR te gaan voeren over samenwerking bij de Tweede Kamerverkiezingen van 1986. Op een volgend congres, in juni 1985 in Utrecht, kwam men bijeen om zich te buigen over een gemeenschappelijke lijst, waarmee de CPN en de PPR op dat moment al hadden ingestemd. Na lang soebatten viel de stemverhouding nu weer naar de andere kant uit: met 50,8 procent deden de spekkianen de deur naar klein-links op slot.

De ‘doorbrakers’, die samenwerking nastreefden, hadden nu het nakijken. Geheel onverwacht stegen hun papieren echter opnieuw. Het verkiezingscongres dat eind 1985 werd gehouden, wees verrassend genoeg niet Van der Spek maar fractiemedewerker Andrée van Es als lijsttrekker aan. Hoewel zij verklaarde niet aan de eerdere congresuitspraken te willen tornen, meende zij wel dat de PSP de ramen moest openzetten en de mogelijkheid van samenwerking met de PPR en de CPN in de toekomst niet mocht uitsluiten. Van der Spek was nu ‘het gezeur over samenwerking meer dan zat’.⁵⁸ ‘Mister PSP’ – zoals hij in de pers werd genoemd – bedankte voor de partij die hij meer dan twee decennia vrijwel ononderbroken in de Eerste en Tweede Kamer had vertegenwoordigd. Samen met hem verlieten enkele honderden leden de PSP. Zij vormden de Partij voor Socialisme en Ontwapening (PSO), maar deze zou enkele maanden later alweer door onderlinge twisten ter ziele gaan.

De EVP tussen progressieve christenen en communisten

De jongste loot aan de klein-linkse stam, de EVP, kon zich evenmin onttrekken aan de tweedracht die de CPN, de PSP en de PPR verscheurde. Ook hier was de kwestie van eventuele samenwerking met andere partijen de voornaamste splijtzwam, alhoewel de onenigheid ook samenhang met meningsverschillen over de politieke koers. De christendemocratische rechtervleugel streefde naar regeringsverantwoordelijkheid in samenwerking met PVDA en CDA; de christen-radicalen stroming – met als meest bekende exponent Hans Feddema – vreesde dat een dergelijke coalitie slechts een vage middenkoers zou gaan varen. Deze richting gaf de voorkeur aan brede progressieve samenwerking, maar schoof tegen het midden van de jaren tachtig op in de richting van de andere klein-linkse partijen.

In 1982 waren ook de meeste vertegenwoordigers van de radicale stroming nog tegenstander van samenwerking met de CPN. Naarmate deze partij zich echter vernieuwde en afstand nam van het orthodoxe marxisme-leninisme, kwam ook zij als bondgenoot in aanmerking. De rechtervleugel dacht daar anders over en bleef de CPN maar ook de PSP en de PPR afwijzen omdat ze te extreem, ‘atheïstisch’ en ‘centralistisch’ waren. Deze stroming gaf de voorkeur aan samenwerking met ‘progressieve christenen’.⁵⁹

Totstandkoming Groen Progressief Akkoord in 1984

De Europese verkiezingen van 1984 markeerden het begin van de klein-linkse samenwerking op landelijk niveau. Vanzelfsprekend ging dat niet van een leien dakje, ook al omdat er zich nog een gesprekspartner aandiende: het ‘Groen Platform’.⁶⁰ De bedoeling van deze vereniging was te bevorderen ‘dat de programma’s van zoveel mogelijk partijen een groen-progressief karakter dragen en ecologisch verantwoord zijn’. Het Platform wilde daarnaast de totstandkoming van groene lijsten ondersteunen. Achter het Groen Platform zat de PPR-senator De Gaay

Fortman, die eerder samen met Wouter van Dieren ook al de naam Groene Partij Nederland (GPN) bij de Kiesraad had ingeschreven met het oog op de Europese verkiezingen van 1984. De Gaay Fortman, die zonder overleg met het PPR-bestuur handelde, wilde met die registratie eveneens voorkomen 'dat een potentiële PPR-konkurrent wortel zou schieten'.⁶¹ In West-Duitsland boekten *Die Grünen* immers successen bij verkiezingen, en in Vlaanderen Agalev (Anders gaan leven) – wat sommigen in Nederland ertoe kon brengen om hier hun electorale geluk met een groene partij te beproeven.

Toen de CPN, de PPR en de PSP onderhandelden over een samenwerkingsverband bij de Europese verkiezingen van 1984, vormde het Groen Platform het eerste struikelblok. De PPR wilde deze groep als een gelijkwaardige partner bij de gesprekken betrekken. De PSP had hiermee weinig op, maar ging toch akkoord. Over het Europese verkiezingsprogramma bereikten de partijen betrekkelijk snel overeenstemming. De PSP en de CPN hadden aanvankelijk sceptisch gestaan tegenover het PPR-voorstel voor een gezamenlijk program, vanwege de grote aandacht die de radicalen schonken aan het milieu en hun voorkeur voor een kleinschalige economie. Zij vonden dat de PPR het milieu 'overaccentueerde' en tegelijkertijd te weinig aandacht had voor sociaaleconomische problemen.⁶² Binnen een maand kwam men er echter uit: de ideologische verschillen waren kennelijk toch niet meer zo groot.

De voetangels en klemmen lagen vooral op het pad dat naar de gemeenschappelijke kandidatenlijst en de naam van de electorale alliantie moest voeren. Na veel gesteggel werd het compromisvoorstel van PPR-voorzitter Wim de Boer aanvaard. Het samenwerkingsverband kreeg als naam 'Groen Progressief Akkoord (GPA) van CPN, GPN, PPR en PSP', met als volgorde op de kandidatenlijst: 1. PSP; 2. PPR; 3. CPN; 4. groene kandidaat. In het geval het GPA twee zetels zou behalen, zou de tweede zetel rouleren tussen de tweede en derde kandidaat, en een eventuele derde zetel tussen nummer vier en vijf. De lijsttrekker zou in elk geval de gehele zittingsperiode aanblijven. Na deze overeenstemming werd het akkoord voorgelegd aan de achterban van de partijen. Het congres van de PPR keurde het schoorvoetend goed. Het PSP-congres deed hetzelfde, al zei een afgevaardigde niet goed te worden van de 'madeliefjes-taal'.⁶³ Ook de partijconferentie van de CPN ging akkoord met het GPA. Op de bijeenkomst van de pacifistisch-socialisten en die van de communisten klonken echter wel veel kritische geluiden over de samenwerking met het Groen Platform.

In de EVP, die bij de onderhandelingen als waarnemer aanwezig was geweest, leidde het GPA tot grote spanningen. Vice-partijvoorzitter Feddema toonde zich bereid het te tekenen. Hij werd echter teruggefloten door zijn medebestuurders, die vervolgens trachtten hem wegens eigenmachtig optreden te royeren. Het partijcongres wilde in december niet zover gaan. Het volgde echter evenmin Feddema's voorkeur (en die van het Kamerlid Ubels) voor klein-linkse samenwerking. Na een heftig debat besloten de afgevaardigden af te zien van deelname aan de Europese verkiezingen. Desondanks hadden zes EVP'ers zich toch kandidaat

gesteld op de lijst van het GPA. De partijraad van de EVP besloot dat dit voor leden met een partijfunctie niet aanvaardbaar was. Als gevolg hiervan stelde Cor Ofman, vice-voorzitter van de partijraad en één van de zes, zijn functie beschikbaar. Verder werd het zesttal voorgehouden om hun kandidatuur op geen enkele wijze met de EVP in verband te brengen.⁶⁴

Oprichting De Groenen

De totstandkoming van het GPA leidde aan het einde van 1983 ook tot een breuk in het Groen Platform.⁶⁵ De voorstanders van het akkoord waren vooral te vinden in het PPR-contingent van deze groepering. De fervente tegenstanders kwamen uit de hoek van verschillende provinciale groene partijen, die kort daarvoor waren opgericht en die zich bij het Groen Platform hadden aangesloten.⁶⁶ Zij plaatsten vraagtekens bij het groene gehalte van de PSP en de CPN; vooral met de communisten hadden zij grote moeite. De provinciale groenen besloten zelfstandig aan de verkiezingen deel te nemen. Op 17 december 1983 gingen zij over tot de oprichting van een nieuwe landelijke groene partij, De Groenen geheten. Groene partijen elders in Europa juichten de oprichting van De Groenen toe. Het GPA kreeg echter de steun van *Die Grünen*, wat tot conflicten in de internationale groene organisatie leidde.⁶⁷

Evenals het GPA namen ook De Groenen aan de Europese verkiezingen deel. Het vele groen werd de Kiesraad en de Raad van State te bont. Zij wezen zowel de naam van het klein-linkse samenwerkingsverband als die van de concurrerende partij De Groenen af, omdat de partij GPN al stond ingeschreven. Al het groen in de partijnamen zou tot verwarring bij de kiezer leiden. Vanwege deze uitspraken veranderden De Groenen hun naam in 'Europese Groenen'. Het GPA handhaafde in de campagne zijn naam, maar stond officieel op het stembiljet vermeld als de lijst 'CPN, Groene Partij Nederland, PPR, PSP'.

In de electorale krachtmeting met het GPA legden de Europese Groenen het af. Zij behaalden 1,3 procent van de stemmen – op zich geen slecht resultaat maar niet genoeg voor een zetel. Het GPA kwam met 5,6% onverwacht sterk uit de stembusstrijd. Geholpen door een lijstverbinding met de PVDA behaalde het samenwerkingsverband twee zetels, die werden ingenomen door lijsttrekker Bram van der Lek (die in de jaren zeventig voorzitter was geweest van de Tweede Kamerfractie van de PSP) en oud-PPR-voorzitter Herman Verbeek. De laatste diende halverwege de zittingstermijn van vijf jaar plaats te maken voor Nel van Dijk (CPN). De vierde kandidaat, Van Duijn, die door het Groen Platform naar voren was geschoven, viel zo buiten de prijzen.

De kater van 1986

De succesvolle samenwerking van de CPN, de PSP en de PPR bij de Europese verkiezingen in juni 1984 leek de opmaat te zijn tot verdere gezamenlijke actie. Na de hoog oplopende debatten over strategie tekende zich binnen de drie partijen eindelijk enige overeenstemming af over klein-linkse electorale krachtenbundeling op nationaal niveau. De tot samenwerking geneigde stromingen in de verschillende partijen waren aan de winnende hand – zelfs in de PSP, die zoals reeds vermeld tegen het einde van 1984 besloot om verkennende gesprekken met de PPR en de CPN te gaan voeren. In het omzichtige taalgebruik dat werd gebezigd was het woord ‘onderhandelen’ taboe. Deze vrijblijvende besprekingen tussen zogeheten ‘verkenner’ van de drie partijbesturen mondden uit in een gezamenlijk discussiestuk, getiteld ‘Het optimisme van de wil’. Hierin werden de programmatische verschillen en overeenkomsten tussen de PPR, PSP en CPN nog weer eens op een rij gezet. Alles afwegende was er volgens de samenstellers op hoofdpunten voldoende overeenstemming om tot machtsbundeling te komen.

Wij willen samenwerken, omdat we het eens zijn over de noodzaak van radikale verandering. Wij willen de samenwerking om zo niet alleen door onze visie en argumenten, maar ook door een sterkere inbreng in de Tweede Kamer meer invloed uit te oefenen... Wij willen samenwerken, omdat we meer werfkracht verwachten van een akkoord dat laat zien dat feministen, pacifisten, radicalen, kommunisten, progressieve christenen en socialisten op hoofdpunten van politiek beleid samen kunnen optrekken.⁶⁸

Uiteindelijk kwam van deze mooie plannen niets terecht. De klein-linkse samenwerking leek dichterbij dan ooit, maar vlak voor het *moment suprême* gooide de al gememoreerde minieme meerderheid op het PSP-congres in de zomer van 1985 roet in het eten. Dat de zaak op deze wijze mislukte, kwam in het kamp van de samenwerkers hard aan. De CPN, de PSP en de PPR probeerden nog wel de schade enigszins te beperken door hun kandidatenlijsten onderling te verbinden (de EVP wilde niet meedoen). Hoewel het drietal nu voor de eerste keer bij de Kamerverkiezingen zo’n lijstverbinding overeenkwam, kon dit het echec niet verhullen: bij de buitenwacht bleef het beeld van de failliete samenwerking hangen. CPN, PSP en PPR waren op zichzelf aangewezen; zij ‘sukkelden afzonderlijk naar de electorale slachtbank van mei 1986’.⁶⁹

De uitslag van de Tweede Kamerverkiezingen van 1986 was nog rampzaliger dan die van 1977 (zie figuur 1). De CPN en de EVP verdwenen geheel uit de Kamer; de PSP verloor twee van haar drie zetels. Alleen de PPR was in zeteltal gelijk gebleven, dankzij de klein-linkse lijstverbinding. De politicoloog Cees van der Eijk kwam in zijn analyse van de uitslag tot een onbarmhartige conclusie.

In zekere zin had het voor de klein-linkse partijen nog veel erger kunnen aflopen dan al het geval was op 21 mei. Een deel van degenen die uiteindelijk op CPN, PSP en PPR stemden hebben over die keus toch nog sterke twijfels gehad en hebben serieus overwogen op een andere partij te stemmen.⁷⁰

Hiermee ondermijnde Van der Eijk de binnen de klein-linkse partijen levende hoop dat met de verkiezingen van 1986 het electorale dieptepunt was bereikt en dat een soort ‘harde kern’ was overgebleven die deze partijen door dik en dun zou steunen. Tegelijk had de politicoloog een meer opwekkende boodschap. Uit zijn onderzoek was namelijk ook gebleken dat er onder het electoraat een aanzienlijke groep kiezers was die niet uitsloot ooit op klein-links te zullen stemmen. Dit ‘potentiële electoraat’ schommelde rond 15 procent. Het bestond vooral uit kiezers die toch maar op de PVDA stemden uit vrees om anders hun stem ‘weg te gooien’. De slotsom waartoe Van der Eijk kwam was helder: ‘Een mogelijke uitweg uit deze negatieve consequenties van de slechte uitslag van 1986 is een bundeling van klein-linkse partijen.’

Die bundeling was echter nu net het probleem. De CPN en de PPR waren inmiddels voorstander van een electorale concentratie – die moest worden aangevuld met buitenstaanders –, maar de PSP blokkeerde dit. Daarmee was ook duidelijk uit welke richting het initiatief diende te komen om de samenwerking weer op de agenda te krijgen. Inderdaad zou de PSP het voortouw nemen, maar eigenlijk was het een geheim genootschap uit de drie partijen dat de patstelling doorbrak – waarbij zelfs list en bedrog niet werden geschuwd.